

**მდინარე ჭივჭავის მარცხენა ფლატეზე განვითარებული
გამოქვაბულთა კომპლექსების დაზვერვითი
სამუშაოების ანგარიში**

თვალაძე შოთა,
საქართველოს უნივერსიტეტი
Shota.ug.tvaladze@gmail.com

შესავალი

მდინარე ჭივჭავის მარცხენა ფლატეზე განვითარებული გამოქვაბულთა კომპლექსები (სურ.1) მდებარეობს ქვემო ქართლში, თეთრიწყაროს რაიონში, სოფ. სამშვილდის სამხრეთ-აღმოსავლეთით. გეომორფოლოგიური თვალსაზრისით იგი, სამშვილდის კონცხის მსგავსად, აგებულია ლავური ნაკადების გაციების შედეგად წარმოქმნილი ბაზალტური შრეებით.

სურ. 1. Fig.

ამ ხეობათა მონაკვეთები ჩაჭრილია ლავურ ნაკადებში, რომელთა საერთო სიმძლავრე 200-250 მ-ს შეადგენს. მისი შუა ნაწილი, სადაც კომპლექსებია განთავსებული, წარმოდგენილია მჭიდრო და ფარული კრისტალური, სქელი შრეებრივი, მასიური სტრუქტურის დოლერიტული და ანდეზიტ-ბაზალტური შედგენილობის ლავებით, რომელთაც მრავალწახნაგოვან-სვეტური განწევრება ახასიათებს. ზედა ნაწილის ფაროვანობა და ქაოდურობა განპირობებულია ლავური ნაკადის მყარი ქერქის გაჩენით. ნაკადთა ზედა ნაწილებში ეს კალაპოტები უპირატესად სფერული მოყვანილობისაა, მაშინ როდესაც სიღრმეებში გაბრტყელებულ-წაგრძელებულია, რაც ზედა მასების დაწოლით არის გამოწვეული. ნაკადების ზედა ნაწილების სისქე, ზოგჯერ, რამდენიმე ათეულ მეტრს აღწევს და მისი სიმტკიცე საგრძნობლად ნაკლებია შუა ნაწილთან შედარებით. [ჭილაშვილი ლ. 1970: 118.], [ბახტაძე ნ. 2007: 15.]

აქაც, ისევე როგორც ნაქალაქარზე ბაზალტოვანი ქანები მიწის ზედაპირზე გამოდის და ზოგიერთ შემთხვევაში „ბორცვების“ სახით გვხვდება. ერთ-ერთ ასეთ „ბორცვთან“ აღმოჩნდა დღემდე უცნობი მეგალითური ნაგებობა - მენჰირი, (Lat. 41.50958 Long. 44.50213) რომელიც, 1.30 მეტრის სიმაღლის ვერტიკალურად აღმართულ ქვას წარმოადგენს. აღსანიშნავია, რომ სამშვილდის ნაქალაქარზე მსგავსი მეგალითური ძეგლები (ორი მენჰირი, ტეტრალითი) დღესაც ზედაპირულად ხილულია და მათ სიახლოვეს, კონცხის მოპირდაპირედ, ამგვარივე ძეგლის არსებობაც სავსებით ბუნებრივია. მენჰირიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთით, დაახ. 2.5 კმ-ზე, ბილიკი ეშვება ჭივჭავის ხეობაში და ადგება გამოქვაბულთა მოზრდილ კომპლექსს, რომელსაც ჭივჭავის გამოქვაბულთა I კომპლექსს ვუწოდებთ (Lat. 41.51067 Long. 44.50841). გამოქვაბულთა უმრავლესობა დღეს მიუდგომელია, ვინაიდან, კლდის ეროზიის გამო, მათთან მისასვლელი ბილიკები აღარ არსებობს. მიუხედავად ამისა, 2015 წელს მოხერხდა 5 მათგანში დაზვერვითი სამუშაოების განხორციელება, რის შედეგადაც მოძიებულ იქნა 100-მდე კერამიკული ფრაგმენტი, რომელთა შორის უმრავლესობა გვიანდელი შუა საუკუნეებისათვის დამახასიათებელი საყოფაცხოვრებო ჭურჭლის ფრაგმენტებია. შედარებით მცირე რაოდენობით აღმოჩნდა მოჭიქული ნამტვრევები, რომლებიც განვითარებული შუასაუკუნეებით თარიღდება. გვიანი შუასაუკუნეებისათვის დამახასიათებელი მოუჭიქავი ნატეხების ასეთი სიმრავლე მოჭიქულთან შედარებით იმით აიხსნება, რომ ისინი განეკუთვნებიან ადამიანთა მიერ ამ გამოქვაბულებში ყოფნის ბოლო პერიოდს. ზოგიერთი მღვიმე-გამოქვაბულის შესასვლელი, რომელიც სპეციალური აღჭურვილობის გარეშე მიუდგომელია, ხელოვნურად არის შენიღბულ-დაცული ქვითკირის კედლით [ბერიკაშვილი, დ. 2017. 20-22].

ისტორიული კონტექსტი

სამშვილდის ნაქალაქარის სამეფო უბნის ჩრდილოეთით მდებარე მდინარე ჭივჭავის გამოქვაბულთა კომპლექსის შესახებ ისტორიული ცნობები წყაროებში, ფაქტობრივად, არ მოიპოვება. ერთადერთ ცნობას ვახუშტი ბატონიშვილი გვაწვდის, რომ ქციისა და ჭივჭავის ხრამები/ხეობები სავსეა სხვადასხვა ზომის გამოქვაბულებით

ქციის ჯრამი აქა არს სიმაღლით წ მჯარი და მეტიცა, და განით ფჳ მჯარი, და ჭივჭივის ჯრამი წ მჯარი. აქ ჭივჭივასა ზედა არს კლდე სპეტაკი და მისგან სცვივა ბროლი გათლილი კუთხედ, მწუეტი ორკერძოვე ... არამედ ჯრამთა ამათ შინა არიან მრავალნი ქუაბნი, კლდეთა მაღალთა შინა გამოკუეთილნი სახიზრად; ვიეთნი აწ კაცთაგან მიუსვლეღნი არიან, და მას შინა ფუტკარნი მრავალნი, რომლისაგან გარდმოედინებთან თაფღნი [ყაუხჩიშვილი ს. 1973. 323.].

პირველი სამეცნიერო კვლევები, ძეგლის სიახლოვეს განახორციელა პროფ. ნოდარ ბახტაძემ (თუმცა, ავტორი საუბრობს არა ჭივჭავის, არამედ, მდინარე ხრამის გამოქვაბულებზე). მეცნიერი სამშვილდის გარშემო განვითარებული გამოქვაბულების შესახებ საუბრობს მისივე რედაქციით გამოცემულ წიგნში სახელწოდებით „კლდის ხუროთმოძღვრების გენეზისი და განვითარების გზები საქართველოში“. ავტორი აღნიშნავს, რომ ამგვარი სახის ძეგლებით საკმაოდ საინტერესო მდინარე ხრამის ხეობაა, ნაქალაქარ სამშვილდესა და პირღებულის მონასტრის მიდამოების ჩათვლით, რომელთა კანიონზეც მღებარეობს ოცამდე გრანდოზული გამოქვაბულთა კომპლექსი [ბახტაძე ნ. 2007.15.].

2015 წელს საქართველოს უნივერსიტეტის სამშვილდის არქეოლოგიური ექსპედიციის სადაზვერვო ჯგუფმა, (ხელმძღვანელი პროფ. დ. ბერიკაშვილი) განახორციელა დაზვერვები, რომელიც ითვალისწინებდა სამშვილდის კონცხის ჩრდილოეთით, მდინარე ჭივჭავის მარცხენა მხარეს, მდინარის დონიდან 150-160 მეტრზე მღებარე პლატოსა და მის ფლატეებზე განვითარებული მღვიმეების დაზვერვებს [ბერიკაშვილი დ. 2017. 8-40]. აღნიშნულმა ჯგუფმა მოინახულა მხოლოდ პირველი კომპლექსი, რომელსაც პირობითად დაერქვა კომპლექსი №1, რომელიც მღებარეობს უკიდურესი აღმოსავლეთით.

2020-2023 წლებში საქართველოს უნივერსიტეტის სამშვილდის არქეოლოგიური ექსპედიციის სადაზვერვო ჯგუფმა (შოთა თვალაძე, ლევან კვახაძე, ნიკოლოზ მემანიშვილი, ზურაბ თხელიძე) განახორციელა დაზვერვები №2 და №3 გამოქვაბულთა კომპლექსებში, რამაც გამოავლინა დღემდე უცნობი ნაგებობები და არქეოლოგიური არტეფაქტები.

მიზანი

2020 - 2023 წლის სადაზვერვო ჯგუფის მიზანი იყო ამავე კომპლექსის სამხრეთით მღებარე №2 და №3 კომპლექსების შესწავლა და მოპოვებული ინფორმაციის სამეცნიერო მიმოქცევაში შეტანა.

გეგმა-გრაფიკით გათვალისწინებულ ვადებში სრულად მოხდა აღნიშნული მიზნის განხორციელება. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ მოპოვებული მატერიალური მასალა არ არის აღმოჩენილი არქეოლოგიური გათხრების შედეგად; როგორც ზემოთ აღინიშნა, განხორციელდა დაზვერვითი სამუშაოები და მასალა აიკრიფა მიწის ზედაპირზე.

დაზვერვების შედეგები

II კომპლექსი

II კომპლექსი მდებარეობს მდ. ჭივჭავის მარცხენა ფერდობზე (სურ.2). აღნიშნული კომპლექსი აერთიანებს ოთხ გამოქვაბულს. პირველი გამოქვაბული კომპლექსის უკიდურესი აღმოსავლეთით მდებარეობს, რომლის შესასვლელის წინა მხარე, როგორც ჩანს, ამოშენებული უნდა ყოფილიყო, რადგან ამ ნაწილში, ალაგ-ალაგ, შემორჩენილია კედლის ფრაგმენტები, რომელიც წარმოადგენს ბაზალტის მშრალ წყობას. აღნიშნული გამოქვაბულის სამხრეთით გამოვლინდა ნაგებობა, რომელიც მართკუთხა ფორმისაა და აქვს აფსიდა (სურ.3). ნაგებობის აფსიდა მიმართულია დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ. ნაგებობა გათლილი ბაზალტის ქვებით, რომელზეც შემორჩენილია ღუდაბის ფრაგმენტები. ნაგებობის სიგრძე 2,60 მ-ია, სიგანე - 1.00 მ, სიმაღლე მიწის ზედაპირიდან აფსიდის თავამდე - 1.40 მ-ია, აფსიდა ბოლოში იკვრება და კამარას ქმნის. კამარა მთლიანად ჩამოქცეულია, მოხდა მისი მიახლოებითი გადასვლის ზომის აღება. კედლის სისქე 0.75 მ-ია. აფსიდა შესაძლებელია ეკუთვნოდეს სამლოცველოს, ეკლესიის სამხრეთ მკლავს. გამოქვაბულის სიღრმეში არქეოლოგიური შესწავლის შედეგად, სავარაუდოა, რომ გამოვლინდეს ტაძრის საკურთხეველიც.

მეორე გამოქვაბული მდებარეობს კომპლექსის მეორე იარუსზე. აღნიშნულ ადგილას დაფიქსირდა კედლის მშრალი წყობა, რომლის სიგრძე 2,5 მ, ხოლო სიმაღლე 1.00 მ-ია (სურ.4).

სურ. 2. Fig.

სურ. 3. Fig.

გამოქვაბული N3 მდებარეობს კომლექსის დასავლეთით, მეორე იარუსზე. აღნიშნულ გამოქვაბულში ზედაპირულად აიკრიფა სხვადასხვა სახის საყოფაცხოვრებო კერამიკის ფრაგმენტები, კერძოდ ჭურჭლის ყურის, პირ-გვერდისა და ძირ-გვერდის ფრაგმენტები. აღსანიშნავია ერთი მოჭიქული ჯამი*, რომელზეც ფრინველია გამოსახული (სურ.5).

გამოქვაბული N4, მდებარეობს კომპლექსის უკიდურეს დასავლეთით, პირველ იარუსზე. აღნიშნული გამოქვაბული ამოვსებულია ქვადორდით, ხის ტოტებითა და ეკალბარდებით. ასევე საინტერესოა კომპლექსის ცენტრალურ ნაწილში მდებარე მშრალი წყობის კედელი, რომლის სიმაღლე არის 2.20 მ, ხოლო სიგრძე - 11.00 მ, კედლის სიგანე 0,80 სმ-ია. მისი ადგილ მდებარეობიდან გამომდინარე, ვფიქრობთ, რომ იგი უნდა წარმოადგენდეს სათავსოებს შორის დამაკავშირებელ გადასასვლელს.

III კომპლექსი

III კომპლექსი მდებარეობს მეორე კომპლექსის დასავლეთით (სურ.6). იგი წარმოდგენილია ერთი დიდი გამოქვაბულით, რომელიც აერთიანებს რამდენიმე სათავსოს. გამოქვაბულის სიგრძე 18,50 მ-ია, სიგანე - 17,00 მ, სიმაღლე - 6,70 მ. გამოქვაბულის წინა მხარე ჩახურგილია დიდი ზომის ბაზალტის ლოდებით, რომლებიც ქმნიან თავდაცვით ზღუდეს. ლოდებს შორის ღიობები ამოვსებულია

* აღნიშნულ ნივთს 2023 წელს ჩაუტარდა რესტავრაცია. რესტავრატორი თეა თორდია.

ბაზალტის ქვებით. ეს კედელი ექცევა გამოქვაბულის წარბის ქვეშ. გამოქვაბულში არის მხოლოდ ერთი შესასვლელი, აღმოსავლეთ კუთხეში (სურ.7). აღნიშნული შესასვლელის თავზე დევს ორი სწორი ლოდი (სურ.8), რომელიც ქმნის კარიბჭის იმიტაციას. შესასვლელიდან 2 მეტრში იწყება ბაზალტის მშრალი წყობის რკალური ფორმის კედელი. აღნიშნული კედელი ნახევრად ზღუდავს გამოქვაბულის ჩრდილოეთ ნაწილში მდებარე სათავსო №2 - ს. კედლის სიმაღლე 3,30 მ-ია, სიგრძე - 6,30 მ, სიგანე - 1,20 მ.

სურ. 4. Fig.

სურ. 5. Fig.

სურ. 6. Fig.

სათავსო №1 მდებარეობს გამოქვაბულის ცენტრალური ნაწილის უკიდურესი სამხრეთით „მზლუდავ კელელთან“ (სურ.9), სათავსოს აქვს 2 კედელი: სამხრეთი კედლის სიგრძე 5.20 მ-ია, დასავლეთი კედლის - 2.60 მ, აღნიშნული კედლები წარმოდგენილია ორი დიდი ზომის ბაზალტის გაუთლელი ქვის ლოდით.

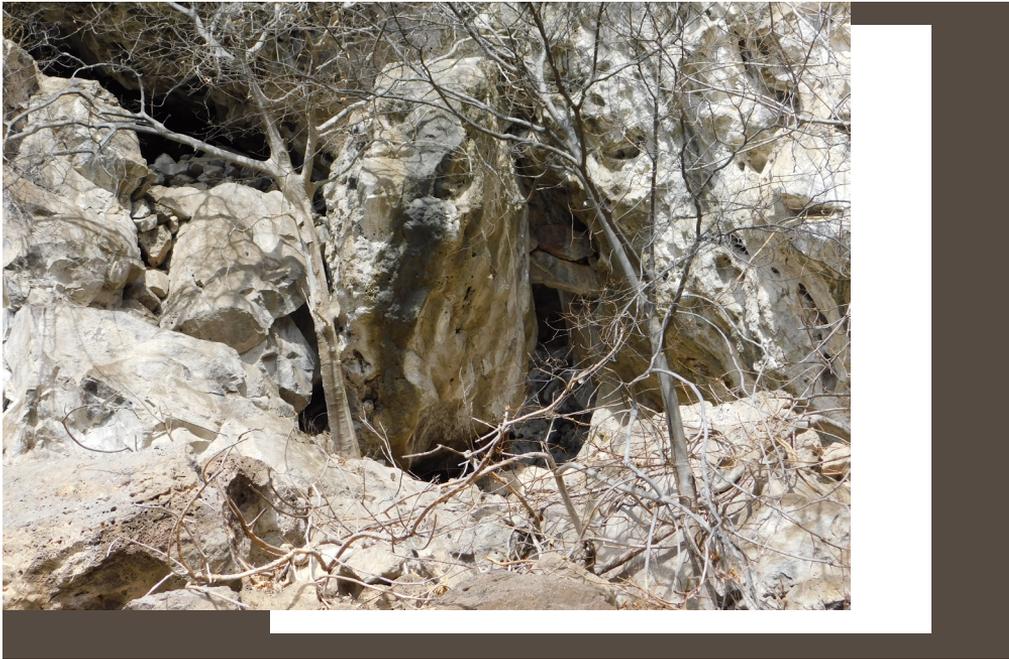
სათავსო №2 - ის სიგრძე არის 6.00 მ, სიგანე 3.50 მ. აღნიშნულ კომპლექსში სათავსო ყველაზე დიდია. აქვს ერთი შესასვლელი. მიწის ზედაპირზე ჩამოცვენილია მცირე ზომის ქვები (სურ.10)

სათავსო №3 მდებარეობს გამოქვაბულის სიღრმეში, ჩრდილოეთ ნაწილში. სათავსოს სიგრძე არის 5.50 მ, სიგანე 2.00მ.

არქეოლოგიური მასალის ანალიზი

II და III კომპლექსში მოპოვებული მასალა თითქმის იდენტურია 2015 წელს განხორციელებული დაზვერვების დროს აღმოჩენილი მასალისა (დაზვერვების შესახებ ინფორმაცია შეგიძლიათ იხილოთ არქეოლოგია №1, ბერიკაშვილი 2017, გვ.8-40). მოძიებული იყო 30 - მდე კერამიკული ფრაგმენტი, რომელთა შორის უმრავლესობა

განეკუთვნება გვიანდელ შუა საუკუნეებს. აგრეთვე გვხვდება განვითარებული შუა საუკუნეების მასალაც, თუმცა, შედარებით მცირე რაოდენობით. უდიდეს უმრავლესობას წარმოადგენს საყოფაცხოვრებლო ჭურჭლის ფრაგმენტები, მცირე რაოდენობით გამოირჩევა სამშენებლო მასალა, ეს უკანასკნელი წარმოდგება კრამიტების სახით. განსაკუთრებით აღსანიშნავია კომპლექსის შესასვლელთან, მიწის ზედაპირზე აღმოჩენილი მონეტა (სურ.11), რომელსაც 2023 წელს რესტავრაცია* ჩაუტარდა. მონეტაზე, პატინის მოხსნის შემდეგ, ნათლად გამოჩნდა ავერსისა და რევერსის წარწერები. მონეტის ავერსის ცენტრში იკითხება რუსუდანის ასომთავრულით დაქარაგმებული სახელი – ႠႠႠ (რსნ) (სურ.12), ხოლო რევერსის ცენტრში არაბული ლეგენდაა მოთავსებული (სურ.13). მონეტის წაკითხვა და ზუსტი თარიღის დადგენა მომავალი კვლევების მიზანს წარმოადგენს, თუმცა ცხადია, რომ ის უნდა განეკუთვნებოდეს რუსუდანის მეფობის წლებს 1223-1245 წწ.

სურ. 7. Fig.

მოპოვებული ნივთების დეტალური აღწერა

დაზვერვების შედეგად მოძიებულ იქნა 30-მდე სხვადასხვა სახის ნივთი, დიდი რაოდენობით გამოირჩევა მოუჭიქავი კერამიკის ფრაგმენტები, მცირე რაოდენობითაა მოჭიქული კერამიკა, სამშენებლო მასალიდან გვხვდება 1 ცალი კრამიტის ფრაგმენტი, ასევე აღმოჩენილია 1 ცალი მონეტა. ქვემოთ წარმოგიდგენთ აღნიშნულიდან რამდენიმე ნივთის აღწერას.

* რესტავრატორი ვაჟა ჩიტორელიძე

სურ. 8. Fig.

სურ. 9. Fig.

ნივთი №1 - ჭურჭლის ყურის ფრაგმენტი, ჩალისფერი, თხელკედლიანი, თავზე აქვს კოპი- აღნიშნული ნივთი დამახასიათებელია XI-XII სს-თვის (სურ.14).

ნივთი №2 - პირ-გვერდი, წითელკეციანი, ჭურჭლის შიდა მხარე ორ ფერად მოჭიქული (მწვანე, თეთრი). პირის თავი მწვანედ მოჭიქული, ქვედა ნაწილი თეთრი

ფერის, აქვს ჰორიზონტალური ხაზები. ფრაგმენტის უკანა მხარის ზედა ნაწილი არის ანგობირებული. აღნიშნული ნივთი დამახასიათებელია XII-XIII სს-თვის (სურ.15).

ნივთი №3 - თიხის ნატეხი, გარეთა მხარე ყავისფერი, ფრაგმენტი წარმოადგენს ჭურჭლის გვერდითა ნაწილს. ნივთს ჩასმული აქვს სამკუთხა ფორმის მინის თვალი (სურ.16). აქვს ჰორიზონტალურად ნაკაწრი ხაზები. ფრაგმენტის შიდა მხარე ჩალისფერია. მსგავსი ნივთები აღმოჩენილია სამშვილდის ნაქალაქარზე წარმოებული გათხრების დროს, შიდა ციხის ერთ-ერთ თხრილში, კერძოდ განვითარებული მუასაუკუნეების ფენაში*.

ნივთი №4 – რუსუდან დედოფლის მონეტა, დიამეტრი 2,5 სმ. შუბლი: ავერსზე რთული ორნამენტული ჩარჩოს ცენტრში მოთავსებულია რუსუდან დედოფლის ასომთავრულით დაქარაგმებული სახელი – ႠႠႠ (რსნ), ხოლო რევერსის ცენტრში არაბული ლეგენდაა განთავსებული.

ნივთი №5 - მოჭიქული ჯამი, წითელკეციანი, სწორი პირით, დაბალ ქუსლიანი, ქუსლამოღარული. გაფორმებულია ჭიქურქვემა გრავირებით და ფერადი საღებავებით. ჯამის ცენტრალურ ნაწილში გამოსახულია ფრინველი, რომელიც გარშემო შემკულია მცენარეული მოტივებით. აღნიშნული ნივთი თარიღდება XIII საუკუნით (სურ.17).

სურ. 10. Fig.

* დეტალური ინფორმაცია იხ. საქართველოს უნივერსიტეტის სამშვილდის არქეოლოგიური ექსპედიციის 2020 წლის ანგარიშში.

ნივთი №6 - თიხის ნატეხი, ჭურჭლის გვერდის ფრაგმენტი, ნივთის შეფერილობა მუქი წითელი, კეცი ნაცრისფერი, შემკულია წიწვოვანი ორნამენტით, აქვს ორმწკრივი ჰორიზონტალურად ნაკაწრი ზოლი, რომელიც ჭურჭელს, სავარაუდოდ, წრიულად შემოუყვებოდა. შემორჩენილი აქვს ჭურჭლის ტართან გადაბმის ადგილი. აღნიშნული ნივთი დამახასიათებელია გვიანი შუა საუკუნეებისათვის, კერძოდ - XIV-XV სს. (სურ.18).

სურ. 11. Fig.

სურ. 12. Fig.

სურ. 13. Fig.

სურ. 14. Fig.

სურ. 15. Fig.

სურ. 16. Fig.

სურ. 17. Fig.

სურ. 18. Fig.

დასკვნა

2015 წელს, ჭივჭავის I კომპლექსში განხორციელებულმა დაზვერვებმა (ხელმძღვანელი, პროფ. დ. ბერიკაშვილი) საფუძველი ჩაუყარა შემდგომ კვლევებს, რისი წყალობითაც 2020 წელს სამუშაოები გაგრძელდა უკვე II და III კომპლექსში.

- აღმოჩნდა გვიანდელი და შუა საუკუნეებისათვის დამახასიათებელი საყოფაცხოვრებო ჭურჭლისა და სამშენებლო ნაწარმის ფრაგმენტები.

- გვიანდელი შუასაუკუნეებისათვის დამახასიათებელი კერამიკის ფრაგმენტების სიმრავლე, მოჭიქულთან შედარებით, შესაძლებელია აიხსნას იმით, რომ ისინი განეკუთვნებიან ადამიანთა მიერ ამ გამოქვაბულებში ყოფნის ბოლო, გვიანდელ პერიოდს.

- გამოვლინდა განვითარებული შუა საუკუნეებისათვის დამახასიათებელი პირგვერდისა და მოჭიქული ჯამის ფრაგმენტები, რომლის მსგავსი მრავალ ძეგლზე გვხვდება და თარიღდება XIII საუკუნით [ბახტაძე ნ. 2013. 83-89].

- №3 გამოქვაბულთა კომპლექსის შესასვლელში INSITU - და აღმოჩენილი მონეტა, რომელიც რუსუდან დედოფლის ხანას განეკუთვნება, გვაწვდის ინფორმაციას, რომ აღნიშნული ადგილი XIII საუკუნეში ადამიანს კარგად ჰქონდა ათვისებული.

- აღმოჩნდა „ტადარი“ (ნაგებობა), რომელიც ამჟამად ნგრევის რისკის ქვეშაა. კლდის ეროზიის გამო წარმოქმნილია ბზარები, რომლებიც გამაგრებას საჭიროებს, რათა კლდის ნატეხები ნაგებობას არ დაეცეს.

- აუცილებელია უსაფრთხო გზის პოვნა და ბუჩქოვანი/ეკალ - ბარდოვანი მცენარეების გაკაფვა, რადგან მისასვლელი გზა პრაქტიკულად არ არსებობს და საფრთხის შემცველია.

- სასურველია მცირე გათხრების წარმოება. დასაწყისისთვის რამდენიმე შურფის გაკეთება, რათა მეტნაკლებად შესაძლებელი იყოს სტრატოგრაფიის დაჭერა.

- არქეოლოგიის გარდა, მიზანშეწონილი იქნება დამხმარე სამეცნიერო დარგების ჩართვა, კერძოდ: პალინოლოგია, ოსტეოლოგია, საჭიროა არქიტექტორ-რესტავრატორისა და ტოპოგრაფის ჩართულობა .

როგორც ზემოთ უკვე ვახსენეთ, აღნიშნული გამოქვაბულთა კომპლექსები მდებარეობს სამშვილდის ნაქალაქარის ჩრდილოეთით, მდინარე ჭივჭავის მარცხენა მხარეზე. მოპოვებული მასალები (მონეტა, მოჭიქული კერამიკა, სამშენებლო ნაწარმი) მიუთითებს იმაზე, რომ ადამიანი აქ სამშვილდის ზეობის დროსაც მოღვაწეობდა, შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ აქ ბერებიც სახლობდნენ, თუმცა დანამდვილებით ამის შესახებ გვეცოდინება არქეოლოგიური კვლევების შემდეგ. ჩვენთვის ცნობილია, რომ სამშვილდის ნაქალაქარის გარშემო უამრავი, სხვადასხვა ზომის ქვაბებია, რომლებიც ადამიანს ათვისებული ჰქონდა ჯერ კიდევ ქვის ხანაში [ბახტაძე, ნ. 2007 გვ.15-37 ტაბ.№1 I-II], არ არის გამორიცხული, რომ ამ ქვაბთა კომპლექსებშიც შემორჩენილი იყოს უძველესი მასალა, რაც სამშვილდისა და მისი მიმდებარე ტერიტორიის შესახებ არსებულ ცნობებს კიდევ უფრო გაამდიდრებს.

სურათების აღწერილობა

სურ.1 - მდინარე ჭივჭავის მარცხენა ფლატეზე განვითარებული გამოქვაბულთა კომპლექსები. ხედი სამხრეთიდან. ფოტოს ავტორი შ.თვალაძე

სურ.2 - კომპლექსი №2. ფოტოს ავტორი შ.თვალაძე

სურ.3 - კომპლექსი №2- ში აღმოჩენილი ნაგებობა. ფოტოს ავტორი ლ.კვანაძე

სურ.4 - კომპლექსი №2- ის II გამოქვაბულში აღმოჩენილი კედლის მშრალი წყობა. ფოტოს ავტორი ლ.კვანაძე

სურ.5 - კომპლექსი №2- ის III გამოქვაბულში აღმოჩენილი მოჭიქული ჯამი. ფოტოს ავტორი შ.თვალაძე

სურ.6 - კომპლექსი №3. ხედი სამხრეთიდან. ფოტოს ავტორი შ.თვალაძე

სურ.7 - კომპლექსი №3 - ში შესასვლელი. ხედი სამხრეთიდან. ფოტოს ავტორი ლ.კვანაძე

სურ.8 - კომპლექსი №3 - დან გამოსასვლელი. ხედი ჩრდილოეთიდან. ფოტოს ავტორი ლ. კვანაძე

სურ.9 - კომპლექსი №3- ის I სათავსო. ფოტოს ავტორი შ.თვალაძე

სურ.10 - კომპლექსი №3- ის II სათავსო. ფოტოს ავტორი ლ.კვანაძე

სურ.11 - კომპლექსი №3- ში აღმოჩენილი მონეტა. ფოტოს ავტორი შ.თვალაძე

სურ.12 - კომპლექსი №3- ში აღმოჩენილი მონეტა გაწმენდის შემდეგ. ფოტოს ავტორი შ.თვალაძე

სურ.13 - კომპლექსი №3- ში აღმოჩენილი მონეტა გაწმენდის შემდეგ. ფოტოს ავტორი შ.თვალაძე (12 და 13-ში ხომ არ უნდა მიუთითოს ავერსი და რევერსი???)

სურ.14 - კომპლექსი №2- ში აღმოჩენილი ჭურჭლის ყურის ფრაგმენტი. ფოტოს ავტორი შ.თვალაძე

სურ.15 - კომპლექსი №3- ში აღმოჩენილი მოჭიქული პირგვერდი. ფოტოს ავტორი ლ.კვანაძე

სურ.16 - კომპლექსი №3- ში აღმოჩენილი თიხის ნატეხი. - ფოტოს ავტორი შ.თვალაძე

სურ.17 - კომპლექსი №2- ის III გამოქვაბულში აღმოჩენილი მოჭიქული ჯამი რესტავრაციის შემდეგ. ფოტოს ავტორი შ.თვალაძე

სურ.18 - კომპლექსი №3- ში აღმოჩენილი ჭურჭლის გვერდის ფრაგმენტი. ფოტოს ავტორი ლ.კვანაძე.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ბახტაძე, ნ. (2013). *კერამიკული ნაკეთობანი შუა საუკუნეების საქართველოში*. თბილისი.
- ბახტაძე, ნ. (2007). *კლდის ხუროთმოძღვრების გენეზისი და განვითარების გზები საქართველოში*. თბილისი.
- ბერიკაშვილი, დ. (2017). არქეოლოგიური დაზვერვები სამშვილდის კონცხზე და მის მიმდებარე ტერიტორიაზე 2015 წელს. *№ 1 არქეოლოგია*. თბილისი.
- ბერიკაშვილი, დ. (2017). *არქეოლოგიური გათხრები სამშვილდეში (2015-2016 წლის მასალები)*. თბილისი.
- ჭილაშვილი, ლ. (1970). *ქალაქები ფეოდალურ საქართველოში*. ტ. II. თბილისი.
- სამშვილდის 2020 წლის ანგარიში.
- ყაუხჩიშვილი, ს. (1973). ქართლის ცხოვრება. ტ. IV. ბატონიშვილი ვახუშტი აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. თბილისი.

Report of reconnaissance works of the cave complexes developed on the left plateau of the Chivchavi River

*Tvaladze Shota,
The University of Georgia
Shota.ug.tvaladze@gmail.com*

Introduction

The cave complexes developed on the left side of Chivchav River (Fig. 1) are located in Kvemo Kartli, Tetrtskaro district, village Southeast of Samshvilde. From the geomorphological point of view, it is built with basalt layers formed as a result of the cooling of lava flows, similar to Cape Samshvilde.

Sections of these valleys are cut into lava flows, the total capacity of which is 200-250 m. Its middle part, where the complexes are located, is represented by dense and hidden crystalline, thick layered, massive structure lavas of dolerite and andesite-basalt composition, which are characterized by polyhedral-columnar separation. The opaqueness and chaos of the upper part is due to the formation of a solid crust of the lava flow. In the upper parts of the streams, these beds are predominantly spherical, while in the depths they are flattened-elongated, which is caused by the laying of the upper masses. The thickness of the upper parts of the streams sometimes reaches several tens of meters, and its strength is significantly less compared to the middle part. [Chilashvili L. 1970: 118.], [Bakhtadze N. 2007: 15.]

Here, as well as on Nakalakari, basaltic rocks come to the surface of the ground and in some cases are found in the form of "hills". Near one of these "hills" was found the unknown megalithic building Menhiri (Lat. 41.50958 Long. 44.50213), which is a vertically erected stone 1.30 meters high. It should be noted that similar megalithic monuments (two menhiris, a tetralithi) are still superficially visible on Samshvilde Nakalakari, and the existence of such a monument in their vicinity, opposite the cape, is quite natural. Northeast of the menhiri, approx. at 2.5 km, the trail descends into the Chivchavi valley and comes to a large complex of caves, which we call Chivchavi cave I complex (Lat. 41.51067 Long. 44.50841). Most of the caves are inaccessible today, because there are no access paths to them due to rock erosion. Nevertheless, in 2015 it was possible to carry out reconnaissance work in 5 of them, as a result of which about 100 ceramic fragments were found, most of which are fragments of household utensils typical of the late Middle Ages. Glazed sherds dating back to the Middle Ages were relatively small. Such an abundance of unglazed shards, characteristic of the late Middle Ages, compared to glazed ones, can be explained by the fact that they belong to the last period of human presence in these caves. The entrances of some caves-caves, which are inaccessible without special equipment, are artificially disguised and protected by a white limestone wall [Berikashvili, D. 2017. 20-22].

Historical context

Historical information about the Chivchavi River cave complex located in the north of the Samshvilde Nakalakari royal district is not actually found in the sources. Vakhushti Batonishvili provides us with the only information that Ktsi and Chivchavi caves/revines are full of caves of different sizes. “Here, on top of Chivchiva, there is a rock called “Spetak” and from it, a crystal is falling into a smooth corner, a double-edged one... but among these mounds there are many quails, among the high rocks, they are carved into a sakhizra; They are not accessible from men, and there are many bees in it, from which honey flows” [Kaukhchishvili S. 1973. 323.].

The first scientific studies in the vicinity of the monument were carried out by Prof. Nodar Bakhtadze (although the author is talking about the caves of Khrami river, not Chivchavi). The scientist talks about the caves developed around Samshvilde in the book published under his own editorship entitled “Genesis of Rock Architecture and Ways of Development in Georgia”. The author notes that the Khrami river valley is quite interesting with such monuments, including the area of Nakalakari Samshvilde and Pirgebuli monastery, in the canyon of which there is a complex of twenty grand caves [Bakhtadze N. 2007.15.].

In 2015, the reconnaissance group of the Samshvilde archaeological expedition of the University of Georgia (headed by Prof. D. Berikashvili) carried out reconnaissance, which meant the reconnaissance of the caves developed on the plateau and its plateaus, located 150-160 meters above the river level, on the left side of the Chivchavi river, to the north of Samshvilde cape [Berikashvili D. 2017. 8-40]. The mentioned group visited only the first complex, tentatively named Complex No. 1, which is located in the extreme east.

In 2020-2023, the reconnaissance group of the Samshvilde Archaeological Expedition of the University of Georgia (Shota Chloadze, Levan Kvakhadze, Nikoloz Memanishvili, Zura Taliadze) carried out reconnaissance in cave complexes No. 2 and No. 3, the said reconnaissance revealed hitherto unknown buildings and archaeological artifacts.

purpose

The goal of the 2020 - 2023 intelligence group was to study the complexes No. 2 and No. 3 located south of the same complex and to introduce the obtained information into scientific circulation.

The mentioned goal was fully implemented within the time frame provided by the schedule. We would like to point out here that the extracted material was not found as a result of archaeological excavations, as mentioned above, reconnaissance work was carried out and the extracted material was collected on the surface of the ground.

Intelligence results

II complex

Complex II is located on the left slope of Chivchava river (Fig. 2). The mentioned complex includes four caves. The first cave is located in the extreme east of the complex, the front side of the entrance of which seems to have been built out, because in this part fragments of the wall, which is a dry pile of basalt, have been preserved. To the south of the said cave, a rectangular building with a Vault was discovered (Fig. 3). The vault of the building is directed from west to east. It is built with smooth basalt stones, on which there are fragments of welding. The length of the building - 2.60 m, width - 1.00 m, height from the ground surface to the top of the vault - 1.40 m, the vault is closed at the end and forms an oval. The camera is fully retracted, its approximate transition size is taken. The wall thickness is 0.75 m. The vault may belong to the chapel, the southern wing of the church. As a result of the archaeological study in the depth of the cave, it is likely that the altar of the temple will also be revealed.

The second cave is located on the second level of the complex. In the mentioned place, a dry structure of the wall was observed, the length of which is 2.5 m, and the height is 1.00 m. (Fig. 4)

Cave N3 is located on the second level west of the complex. Fragments of different types of household ceramics were collected on the surface in the mentioned cave, namely fragments of the bowl's rim, face-side and bottom-side. It is worth noting one glazed jar, on which a bird is depicted (Fig. 5).

Cave N4 is located in the extreme west of the complex on the first level. The mentioned cave is filled with gravel, tree trunks and rocks. Also interesting is the dry pile wall located in the central part of the complex, the height of which is 2.20 m and the length is 11.00 m, the width of the wall is 0.80 cm. Based on its location, we think that it should represent a connecting passage between the storage rooms.

III complex

Complex III is located to the west of the second complex (Fig. 6). The mentioned complex is represented by one large cave, which combines several storage rooms. The length of the cave is 18.50 m, width 17.00 m, height 6.70 m. The front of the cave is lined with large basalt boulders that form a defensive wall. The openings between the boulders are filled with basalt stones. This wall falls under the brow of the cave. In the cave, there is only one entrance, in the eastern corner (Fig. 7). On top of the mentioned entrance are two straight stones (Fig. 8), which create an imitation of a gate. A semi-circular basalt dry pile wall begins 2 meters from the entrance. The mentioned wall half-limits storage room No. 2 located in the northern part of the cave. The height of the wall is 3.30 m, length 6.30 m, width 1.20 m.

Storage room No. 1 is located in the extreme south of the central part of the cave near the "restricting wall" (Fig. 9), the storage room has 2 walls: the length of the southern wall is 5.20 m, the length of the western wall is 2.60 m.

The length of storage room No. 2 is 6.00 m, the width is 3.50 m. The storage room is the largest in the mentioned complex. It has one entrance. Small stones have fallen on the surface of the ground (Fig. 10)

Storage room #3 is located deep in the northern part of the cave. The length of the storage room is 5.50 m, the width is 2.00 m.

Analysis of archaeological material

The material found in complex II and III is almost identical to the material found during the reconnaissance carried out in 2015 (information about the reconnaissance can be found in Archeology No. 1, Berikashvili 2017, pp. 8-40). Up to 30 ceramic fragments were found, most of which belong to the late Middle Ages. There is also a relatively small amount of developed medieval material. The largest amount is represented by fragments of household utensils, a small amount is distinguished by construction material, the latter is presented in the form of tiles. The coin found on the surface of the ground at the entrance of the complex (Fig. 11) is especially noteworthy, which was restored in 2023. After removing the patina from the coin, the inscription on the obverse and reverse was clearly visible. In the center of the obverse side of the coin is placed the name of Rusudan in capital letters - ႫႮႱ (RSN) (Fig. 12), and in the center of the reverse is an Arabic legend (Fig. 13). The reading and exact dating of the coin is the goal of future research, but it is clear that it must belong to the years of her reign 1223-1245.

A detailed description of the items obtained

As a result of reconnaissance, up to 30 different types of items were found, a large number of unglazed ceramic fragments, a small number of glazed ceramics, 1 piece of tile fragment and 1 coin from the construction material. Below are the descriptions of some of the mentioned items.

Item No. 1 - Fragment of a vessel ear, thin-walled, with a cup on top. The mentioned item is characteristic of the XI-XII centuries (Fig. 14).

Item No. 2 - front-side, red-faced, the inner side of the vessel is glazed in two colors (green, white). The head of the blade is glazed green, the lower part is white, it has horizontal lines. The upper part of the back side of the fragment is angobed. The mentioned item is characteristic of the XII-XIII centuries (Fig. 15).

Item No. 3 - Clay fragment, brown exterior, the fragment is a side part of a vessel. The object has a triangular shaped glass eye (Fig. 16). Has horizontal scratch lines. The inner side of the fragment is straw-colored. Similar items were found during excavations at Samshvilde Nakalakari, in one of the trenches of the inner castle, in particular in the developed medieval layer.

Item No. 4 – Queen Rusudan’s coin, diameter 2.5 cm: in the center of the complex ornamental frame on the obverse is placed the name of the Rusudan queen in capital letters - ႫႮႱ (RSN), and in the center of the reverse there is an Arabic legend.

Item No. 5 - Glazed, red-faced, straight-toed, low-heeled, pointed-heel. Decorated with underglaze engraving and colored paints. In the central part of the image, a bird is depicted, which is decorated with plant motifs around it. The mentioned item dates back to the XIII century (Fig. 17).

Item No. 6 - Clay shard, vessel side fragment, color of the item is dark red, dark gray, decorated with needle ornament, has two rows of horizontally scratched stripes, which probably circled the vessel. There is a place where the vessel sticks to the tar. The mentioned item is typical for the late Middle Ages, namely - XIV-XV centuries (Fig. 18).

conclusion

In 2015, the intelligence carried out in Chivchavin Complex I (leader, Prof. D. Berikashvili) laid the foundation for further research, thanks to which research was continued in Complex II and III in 2020.

- Fragments of household utensils and construction products typical of the late and middle ages were found.

- The abundance of pottery fragments typical of the late Middle Ages compared to glazed ones can be explained by the fact that they belong to the last, later period of human presence in these caves.

- Fragments of the front page and the glazed glass characteristic of the developed Middle Ages were discovered, similar to which can be found on many monuments and dated to the XIII century [Bakhtadze N. 2013. 83-89].

- A coin found in INSITU at the entrance of cave complex No. 3, which belongs to the queen Rusudan, gives us information that the mentioned place was well used by people in the XIII century.

- A “temple” (building) was found, which is currently under the risk of collapse. Rock erosion has created cracks that require reinforcement to prevent rock fragments from falling onto the structure.

- It is necessary to find a safe way and clear the bushes/thorny pea plants, as the access road is practically non-existent and poses a danger.

- It is desirable to make small excavations. To begin with, make a few trenches so that it is more or less possible to capture the stratigraphy.

- In addition to archeology, it would be advisable to include auxiliary scientific fields, namely: palynologist, osteologist, architect-restorer, topographer.

As we mentioned above, the mentioned cave complexes are located in the north of Samshilde village, on the left side of Chivchavi river. According to the material found (coins, glazed ceramics, building products) it indicates that people lived here during the age of Samshvode.

Description of images

- Fig. 1 - Cave complexes developed on the left plateau of the Chivchav River. View from the south. - The author of the photo is Sh. Tvaladze.
- Fig. 2 - Complex No. 2 - photo author Sh. Tvaladze.
- Fig. 3 - the building found in complex #2 - author of the photo L. Kvakhadze.
- Fig. 4 - The dry structure of the wall found in the second cave of complex #2 - author of the photo L. Kvakhadze.
- Fig. 5 - Glazed jar found in cave III of Complex No. 2. - The author of the photo is Sh. Tvaladze.
- Fig. 6 - Complex No. 3. View from the south - photo author Sh. Tvaladze.
- Fig. 7 - Entrance to Complex No. 3. View from the south. Photo by L. Kvakhaze.
- Fig. 8 - Exit from Complex No. 3. View from the north. The author of the photo L. Kvakhadze.
- Fig. 9 - I storage room of Complex No. 3 - photo author Sh. Tvaladze.
- Fig. 10 - II storage room of complex No. 3 - photo author L. Kvakhadze.
- Fig. 11 - Coin found in Complex No. 3 - photo author Sh. Tvaladze.
- Fig. 12 - Coin found in Complex No. 3 after cleaning - photo author Sh. Tvaladze.
- Fig. 13 - Coin found in Complex No. 3 after cleaning - photo author Sh. Tvaladze.
- Fig. 14 - Fragment of a bowl found in Complex No. 2 - photo author Sh. Tvaladze.
- Fig. 15 - Glazed facade found in complex No. 3 - photo author L. Kvakhadze.
- Fig. 16 - Clay shard found in Complex No. 3 - photo author Sh. Tvaladze.
- Fig. 17 - Glazed aggregate found in Cave III of Complex No. 2 after restoration - photo author Sh. Tvaladze.
- Fig. 18 - fragment of the side of a vessel found in complex #3 - photo author L. Kvakhadze.

Used literature:

Bakhtadze, N. (2013). *Ceramic ware in medieval Georgia*. Tbilisi.

Bakhtadze, N. (2007). *Genesis and Development Paths of Rock Architecture in Georgia*. Tbilisi.

Berikashvili, d. (2017). Archaeological explorations on Cape Samshvilde and its surrounding area in 2015. *Archeology No. 1*. Tbilisi.

Berikashvili, d. (2017). *Archaeological excavations in Samshvilde (2015-2016 materials)*. Tbilisi

Chilashvili, L. (1970). *Cities in Feudal Georgia*. Vol. II. Tbilisi.

Samshvilde 2020 report.

Kaukhchishvili, S. (1973). *Life of Kartli Vol. IV Batonishvili Vakhushti described the Kingdom of Georgia*. Tbilisi.